

Etik i en forskningsintegritets-tid

Jette Kofoed & Nina J. Kofoed

Bogen, som du om lidt går i gang med, handler om etik. Den slags etik, der er viklet ind i humanistiske studier af tekster, jord, arkiver, rester af liv, robotter, mennesker, statuer, tekstbeskeder, vægge, bjerge, regnorme og tid, ikke mindst tid. I *Etiske øjeblikke* undersøger vi, hvad etik i humanistisk forskning kan være i en tid med fokus på ansvarlig forskningspraksis og forskningsintegritet, eller det, som kaldes 'procedural ethics' (Guillemin & Gillam, 2004; Tiidenberg, 2019). Spørgsmålet bliver relevant, fordi forskningsetik i stigende grad søges håndteret gennem formulering af normer for ansvarlig forskningspraksis og standardisering af forskningsetik. Retningslinjer for ansvarlig forskningspraksis er blevet en stærk (politisk) kontekst for forskning(setik), om vi vil det eller ej. Med bogen gør vi opmærksom på, at der er brug for at skabe tid og plads for samtale om al den forskningsetik, som ikke alene håndteres af at overholde gældende retningslinjer for forskningsintegritet og ansvarlig forskningspraksis. Der er meget mere at tale om end retningslinjer.

Budskabet i bogen er, at humanistisk forskningsetik findes i langt mere end godkendelser og løfter om forhindring af skade. Det findes i og på tværs af de enkelte humanistiske discipliners metoder og traditioner. Bestræbelsen er at lægge dette 'langt mere' frem for at kunne tænke videre over, hvad forskningsetik konkret og engageret kan indebære. Sådanne 'langt mere'-indsigter præsenteres i bogen gennem situerede beretninger om, hvordan etik er impliceret i 11 forskellige måder at bedrive humanistisk forskning på. Budskabet er tillige, at sådanne afsøgninger af forskningsetik som mere end standarder kræver besindighed, mod, opfindsomhed og det, vi kalder modtagelighed. Etik kræver detaljesans, konkrete overvejelser og fornemmelser for/af felter. Det er her, denne bog starter.

Kapitlerne anvender formuleringer som *at tilstræbe, ønske sig, bestræbe sig på*, snarere end de opstiller opgørelser af, hvorvidt etikken fejler eller lykkes.

Snarere end at præsentere *svar* på, hvad forskningsetik er, inviterer bogen således til videre *afsøgning* gennem kapitlernes beretninger om etik. Etik sanses og praktiseres i alle fag. Bogen rummer således 11 fagligt-personlige beretninger om, hvordan forskningsetik er trådt frem, eller er blevet væk, i en række detaljerede begivenheder. Etik kan være påtrængende med krav om overholdelse af formalia, men etik kan også være sært undvigende, når det for eksempel gælder spørgsmål som 'hvordan (re-)præsenterer mennesker, der er døde?'. Det sidste er et spørgsmål, der rummer vigtig forskningsetisk omhu, men også et spørgsmål, der måske slet ikke opstår som relevant.

Forskningsetik favner et utal af måder at skabe indsigt og nytte på. De etiske overvejelser her i bogen er som nævnt filtret ind i studier af robotter, bjerge, skrift på en væg, tekster, mennesker, lyde, statuer, regnorme, teknologier, kollegaer, samarbejder, universitetet og for- og fremtider. Disse eksempler er ikke tilfældige, men er, hvad beretningerne i bogen afsøger. Forskningsetik findes i et morads af vilje til at forstå nyt, at have styr på sit håndværk, at kende sit felt og at tage ansvar for og med sin forskning. I denne indledning gør vi først rede for bogens tilblivelsestid og den sammenvikling af forskningsintegritet og etik, som er dens betingelse. En skelnen mellem forskningsintegritet og etik er nødvendig for at kunne skabe plads til de øjeblikke, der præsenteres i bogens kapitler. Herefter følger indsigter fra det ph.d.-kursus, som er den jordbund, hvorudfra bogen er vokset. Til sidst følger tre teoretiske positioner, vi har været inspireret af, og som står for redaktørernes egen regning.

Forskningsintegritet og etik

Forskningsetik har på forskellige måder 'altid' været en helt integreret del af at begå sig i forskningsverdenen, lave sine analyser og tage vare på dem, der måtte indgå i forskningen. Etik udspringer af de enkelte discipliners metodiske tilgange til at undersøge verden, og af 'at gøre sit fag ordentligt'. Ligesom etik kommer i spil på nye måder, når forskningen er tværdisciplinær. Alligevel er der også noget særligt med forskningsetik i disse år. Kravene til forskningsetik strammes til og rettes ind af internationale og nationale kodificeringer af ansvarlig forskningspraksis og forskningsintegritet. Nyere godkendelsesprocedurer, der skal sikre god forskningspraksis i form af uni-

versiteternes forskningsetiske komitéer (det, der internationalt omtales som “institutional review boards” (IRB)), kommer til også på danske universiteter. Ligesom nye og mere omfattende regelsamlinger om, hvad forskningsintegritet vil sige, hvad ansvarlig forskningspraksis er, og hvad der tæller som brud på disse, formuleres. Vi ser det i en dansk sammenhæng, men lignende scenarier beskrives også internationalt af for eksempel Lex Bouter og Niamh Moore et al. (Bouter, 2023; Moore et al., 2021). Forskningsetik og forskningsintegritet tales frem i nyt sprog og ikke mindst i nye organiseringer og nye universitetsfunktioner med forpligtelse på at sikre ansvarlig forskningspraksis og gennem netværk for undervisere i forskningsintegritet (Douglas-Jones & Wright, 2021, s. 13). Men klare formuleringer af regler, der skal overholdes, rummer altid risikoen for regulering af det, der ikke kan reguleres, for at overse det, der ikke er klart formuleret. Eller det, der slet ikke er sket eller erkendt endnu.

Vi forstår forskningsintegritet som en betegnelse for et forskningspolitisk initieret felt. Begrebet ‘forskningsintegritet’ slår igennem i en dansk sammenhæng med den første danske kodeks for integritet i forskning, der blev formuleret i 2014 af en arbejdsgruppe med repræsentanter for landets universiteter, sektorforskningsinstitutioner, Det Frie Forskningsråd og Det Strategiske Forskningsråd. Arbejdet blev sat i værk af Uddannelses- og Forskningsministeriet og Danske Universiteter.¹ Den danske kodeks baserer sig på etablerede internationale retningslinjer som The European Code of Conduct for Research Integrity, Montreal-erklæringen, Singapore-erklæringen og Vancouver-reglerne.² I årene efter 2014 formuleres der på baggrund af alle disse retningslinjer i tillæg universitetslokale politikker for forskningsintegritet, forskningsfrihed og ansvarlig forskningspraksis. Det er på den baggrund, at vi forstår forskningsintegritet som det stigende antal regelsæt og retningslinjer, der i disse år medfører, hvad universitetet og forskning kan være. Forskningsintegritet forklares af Rachel Douglas-Jones

1 Mens vi skriver denne indledning i starten af 2024, har ministeren for uddannelse og forskning taget initiativ til revision af Den danske kodeks.

2 <https://allea.org/code-of-conduct/>, <https://www.wcrif.org/guidance/singapore-statement>, <https://www.wcrif.org/guidance/montreal-statement>, <https://www.icmje.org/icmje-recommendations.pdf>, tilgået 21. januar 2024.

& Susan Wright således: “[T]he activities that fall under research integrity span from plagiarism and publication ethics to advice on everyday life in research” (ibid., s. 6). Vi genkender, hvad de peger på her. Trods de indlysende indholdsoverlap, som Douglas-Jones & Wright trækker frem, skelner vi i bogen alligevel mellem forskningsintegritet og etik. Det gør vi for at kunne skabe plads til den etik, der lever i forskningen, og som har været der ‘hele tiden’, og for samtidig at forstå, hvordan dens betingelser ændrer sig med denne øgede forskningspolitiske opmærksomhed på og udvikling af infrastruktur rundt om forskningsintegritet.

Etik har som sagt været der ‘hele tiden’. Også før forskningsintegritet blev formuleret i retningslinjer, og før forskningsetiske komitéer blev etableret ved danske universiteter. Og også før Persondataforordningen (GDPR) i 2018 blev virkelighed for empiriske forskningsprojekter, der involverer håndtering af personoplysninger. Og også før Lov om videnskabelig uredelighed fra 2017 reorganiserede uredelighedssystemet i Danmark. Etik forsvinder ikke af, at politikker formuleres, men findes samtidig med og ved siden af og også filtret ind i disse retningslinjer. Der er således lovgivning parallelt med etikken, så at sige. Samtidig vrides etikken, når den organiseres, og bliver quasi-juridisk, som Hans Fink har peget på (Fink, 2021, s. 7). Ligesom mainstreaming af forskningsetik baserer sig på en forventning om, at skade kan forudses og forhindres gennem fortrolighed, anonymitet og samtykke (Tiidenberg, 2019). I bogen peger vi på, hvordan forskningsintegritet, forstået som det forskningspolitiske initierede policy-område, og etik er viklet ind i hinanden. Der er kræfter i policy, det ved vi fra blandt andet policy-analyser af højere videregående uddannelse (Amsler & Shore, 2017; Douglas-Jones & Wright, 2021; Shore & Wright, 2001). Vi ved også, at der i disse processer sker en ansvarliggørelse af den enkelte forsker udover, hvad der reelt kan være den enkelte forskers ansvarsfelt. Eller med opmærksomheder lånt fra Mark Amsler & Cris Shores studier af ledelse og ansvarliggørelse på universiteter:

Responsibilisation works as a strategy for deepening neoliberal administration and carrying out the corporate university’s business plan by restructuring and redescribing academic work. The discourse of responsibilisation – sometimes euphemised as ‘distributed leadership’– is a technology of indirect management. (Amsler & Shore, 2017, s. 124)

Det er på et universitet, formet også af sådanne policy-kræfter, at de muligheder for samtaler om etik, vi afsøger i denne bog, forekommer os helt afgørende.

Når vi ovenfor skriver, at forskningsintegritet er et felt i vækst, så er det ikke en overdrivelse, selvom vi her kun kort og ufuldstændigt skitserer konturerne heraf. En sidste grund til at bringe etik i netop humanistisk forskning på banen er, hvad vi ofte har hørt på gangene: at de øgede krav til sikring af ansvarlig forskningspraksis, og de kvalitetskriterier, disse baserer sig på, er hentet fra forskningstraditioner uden for humaniora. At de især kommer fra sundhedsvidenskab, og til dels psykologi, og at humanistiske forskere ikke altid genkender sig selv og egne forskningsbetingelser i måderne, hvorpå kravene søges overholdt. Disse indvendinger lyder ikke alene på gangene på det humanistiske fakultet, vi selv er del af, men genfindes i en lang række udgivelser, som kritisk forholder sig til 'procedural ethics' (Guillemin & Gilliam, 2004; Tiidenberg, 2019; Markham & Buchanan, 2015).³ Kristofer Hansson forklarer de øgede krav til regulering af forskningsetik sådan her:

[En] förklaring som ofta har framkommit i diskussionerna kolleger emellan är att epn bygger på en medicinsk och psykologisk syn på vad forskningsetik är och ska vara samt att vi som humanistiska samhällsforskare helt enkelt får acceptera och foga oss i detta synsätt. (Hansson, 2013, s. 164)

En skelnen mellem forskningsintegritet og etik hjælper os, også på denne baggrund, til at kunne skabe plads til at folde etik i humanistisk forskning ud. Vi bliver nødt til at (kunne) skelne for at sætte etik fri og for at vise, hvor meget liv der er i den, når den ikke (alene) er styret af kodeks. Man kunne sige, at hvor forskningsintegritet er det regelgrundlag, der regulerer, hvad det nationale og internationale forskersamfund er blevet enige om karakteriserer ansvarlig forskningspraksis på tværs af fagområder, så er etik de fort-

3 Et eksempel kunne være Ahlin Marceta, der argumenterer for, at noget af det særlige, der er på spil i humanistisk forskning, er måden, hvorpå man læser tekster, og at det har sine egne etiske fordringer i forholdet mellem forskeren og forfatteren til de tekster, der inddrages (Ahlin Marceta, 2021).

satte overvejelser, tænkt igennem såvel tværdisciplinære som fagnære og fagdisciplinære forhold.

En pointering mere må med, for samtidig med at forskningsetik søges indfanget og generaliseret i regelsæt om forskningsintegritet og ansvarlig forskningspraksis, så skubber andre politiske og faglige dagsordener (f.eks. postkolonialisme/dekolonialitet, teknologi, generativ AI, bæredygtighed, neurodiversitet, køn og diversitet) til forståelser af, hvad det er for kvalitetskrav, der skal overholdes og hvordan. Det bidrager på sine måder til, at forskningsetik overvejes, integreres og italesættes i forskningen på nye måder, mere tydeligt og i nye faglige sammenhænge. For eksempel ser vi en tendens til, at de tekstbaserede fag i højere grad begynder at adressere etiske overvejelser om, hvad deres forskning gør ved de mennesker, den potentielt berører. Og forskning organiseres på nye måder på humaniora i disse år, hvor ekstern finansiering af kollektive projekter, som i naturvidenskab, i stigende grad afløser den 'ensomt' arbejdende humanist. Alt dette er med til at ændre forskningslandskabet, forskningsfællesskaberne og de måder, hvorpå vi bedriver forskning. Det giver i sig selv anledning til forskningsetiske overvejelser om samarbejdets karakter, mål og midler. Også fordi en del af denne forskning er tværfaglig og dermed potentielt bringer forskellige forståelser af, hvad der tæller som god og ansvarlig forskning og deraf følgende etiske hensyn, til at tale sammen. Alle disse forskellige bevægelser udgør tilsammen et intensivt forskningsetisk landskab.

Så det er forskningsetik i en forskningsintegritets-tid, der interesserer os. Hvordan beskæftiger vi os med forskningsetik i en tid, hvor politikker for ansvarlig forskningspraksis rulles ud i højt tempo på universiteter landet over og i de lande, der ligger omkring os? Verden over, faktisk. Hvordan gør vi det i en tid, hvor disse politikker for ansvarlig forskningspraksis trækker på etablerede standarder for forskningsintegritet og derfor også ofte rulles ud fra sundhedsvidenskab mod humaniora, uden at de enkelte felters særegenhed og tværdisciplinaritet tages i betragtning?

Etiske øjeblikke i forskning

Igennem bogen taler vi om *etiske øjeblikke*. Ifølge Den Danske Ordbog betyder 'øjeblikke' ikke alene et meget kort tidsrum, men også særligt nærværende

tid, og også “et kort tidsrum der rummer en stor oplevelse eller et højdepunkt”.⁴ Med *øjeblikke* taler vi i denne bog om en blanding af alle tre betydninger. Vi har ledt efter meget *korte* tidsrum af *nærværende* tid, der har rummet et vist mål af forskningsmæssig *intensitet*, hvor ‘noget skete’. Det er blevet til øjeblikke, hvor noget strammede til, gav efter eller stod klart. Nogle af de øjeblikke, bogen præsenterer, er korte, nogle er akavede, andre er glædesfyldte eller ubevogtede. Der er i de fleste tilfælde tale om særligt åbne øjeblikke, som Pernille Ipsen beskriver det i sin seneste bog (Ipsen, 2020). Vi er inspireret af Ipsens tanker og er heller ikke de eneste, der er optagede af forskningsetik netop i termer af øjeblikke (Bowtell et al., 2013; Guillemin & Gillam, 2004; Johansen, 2018; Robinson, 2020; Simpson, 2011). Vi lægger os således i forlængelse af andres fokus på øjeblikke, der har noget med etik at gøre.

Men er øjeblikke så et meningsfuldt ‘greb’? Først og fremmest kan et øjebliks-greb jo se ud, som om vi antager, at forskningsetik kun findes og er på spil i afgrænsede og identificerbare momenter. Det er naturligvis ikke tilfældet. Vi ser snarere sådanne øjeblikke som muligheder for at få øje på den etik, der ellers så nemt kan blive væk i det intensiverede landskab, vi har beskrevet ovenfor. For de fleste af de begivenheder, der lægges frem, er det sådan, at de løber over og videre ind i andre dele af forskningsprocesserne. Vores håb er, at øjeblikkene som greb og ikke mindst overløbene fra øjeblikkene kan finde veje ind i læsernes egne måder at forstå forskningsetik på.

I bogens første kapitel, *Etik på universitetet*, åbner Hans Fink med ikke mindre end fire etiske øjeblikke fra egen barndom, ungdom og studietid. De viser hans vej til som filosof at forske og undervise i etik og indkredser noget af det, der kan karakterisere etiske øjeblikke i en humanistisk universitetsforskners liv. Fra en historisk redegørelse for udviklingen af vores nutidige etikforståelse bevæger Fink sig videre til at undersøge forholdet mellem umiddelbarhed og regelstyring i etikken, og hvordan udviklingen har skabt nye etiske problemstillinger både for forskningen og livet på universitetet.

Lotte Meinert tager i sit kapitel, *Møder mellem mennesker. Feltarbejde og formidlingens forskningsetiske fordringer*, udgangspunkt i det øjeblik, hvor antropolog og informant møder hinanden for første gang og feltarbejdets afgø-

4 <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=%C3%BSjeblikke>, tilgået 27. april 2021.